

1 Výchova trestáním

1.1 Přestupky

I když dítě nepřichází na svět jako tabula rasa, pro praktický život toho zpočátku umí jen velmi málo. Jak jednoduché by tedy bylo, kdybychom si s ním brzy po narození mohli sednout a všechno o fungování světa a rodiny mu vyložit, zkrátka předat naše poznatky, zkušenosti i přání a dítě by se od druhého dne chovalo přesně podle našeho návodu. Jenže ono ke svým znalostem, dovednostem, návykům, přesvědčením, postojům, samozřejmě i k vyzrálosti nervového systému dospívá postupně a důležitou roli přitom hraje učení a osobní zkušenost. Dítě si musí vždy vše nejprve mnohokrát vyzkoušet, začlenit do existujících poznatkových struktur, což v některých případech trvá i celé dětství. Toto praktické pokusnictví způsobuje řadu kolizních situací, které vykládáme jako přestupky, zlobení, nezdary.

Jaké vlastně páchají děti nepravosti, nebo jinak řečeno, čím vším nás rozčilují, štvou, trápí, vyvádějí z míry, a na co tedy následně reagujeme tresty. Dítě nás vyrušuje při práci nebo při zábavě, křičí, opakovaně leze, sahá, kam nemá, bere věci, které jsme mu zakázali. Žádáme je, aby bylo zticha, a ono dělá dál rámus. Vydáme pokyn a dítě ho nesplní. Vzteká se, kouše, kope, plive, fyzicky na nás útočí. Opakovaně zkouší překračovat nastavené hranice. Říká nám ošklivé věci, nadává nám. Vymýšlí si, lže, sebere něco, co mu nepatří, krade. Dělá nepořádek a neuklízí po sobě, nezhasíná, neustále ztrácí a ničí věci. Přichází pozdě z venku. Neučí se a nosí pětky, zatajuje poznámky. Pere se, ubližuje druhým dětem, pošťuchuje, žaluje. Mluví vulgárně, je drzé. Cítíme z něho cigarety, marihuanu nebo alkohol.

Jsou rodiče, kteří zařazují mezi přestupky také ty události, které jednoznačně vyplývají z nezralosti nervového systému a malé vyspělosti dětského organismu nebo z některých individuálních zvláštností. Pak pro ně představuje přečin, když se občas počurá dítě, které už je jinak bez plen, nebo podle jejich názoru vzhledem k věku by mělo být bez plen, když se vzhledem k nedostatečné vizuomotorické koordinaci častěji při jídle upatlá, kvůli impulzivitě něco rozleje nebo skočí do řeči. Nevědí, že dítěti déle

trvá porozumění řeči i vlastní vyjádření, takže je rozčílí, když „pomaleji chápe“ nebo hned neodpovídá na jejich otázky. Nechápu, že dítě zatím dokáže jen nepatrně oddálit uspokojení svých potřeb, tudíž chce cokoli hned a usedavě pláče, když má něco dostat třeba za hodinu. Jeho nervový systém zraje pozvolna, běžně nevydrží u jedné nepřilíš zajímavé činnosti stejně dlouho jako dospělý. Dítě také nechce k babičce, oškliví si špenát a maso, odmítá se obléknout, umýt, jít spát. V extrémních případech pokládají někteří rodiče za přestupky i pláč, fňukání, hlasité mluvení, obavy, koneckonců i aktivitu ve chvíli, kdy má podle jejich názoru spát.

O tom, zda určité jednání a chování dítěte bude vyhodnoceno jako přestupek, rozhodují rodiče, jejich představy o cílech výchovy, o životních hodnotách, také implicitní koncepce dítěte (obecněji implicitní teorie osobnosti), tedy představy o tom, jak funguje, jak se má dítě chovat a jednat v konkrétním věku. Je nepochybné, že rodiče se většinou přizpůsobují obecnějším společenským normám a názorům. Roli hrají i osobní vlastnosti rodičů a jejich zkušenosti z dětství. Pak se může stát, že někteří rodiče školní neprospěch a nevhodné chování nehodnotí jako příliš závažné, protože samotná škola nezastává v jejich životě žádné důležité místo. Počurávání vykládají jako vývojovou fyziologickou záležitost, pomatlaná trička neřeší vůbec a bez řeči je házejí do pračky.

Jsou rodiče, kteří si s některým přestupkem vědí velmi dobře rady, řeší ho včas, nacházejí na jeho odstranění účinnou zbraň, takže pak pro ně není nijak naléhavý. Jsou ovšem také ti, kteří nejsou puntičkáři na pořádek a opakovaně rozházené oblečení řeší jen jako provozní komplikaci, ale ne jako závažný přestupek. Naproti tomu existují rodiče, kteří jako by zapomněli na vlastní dětství a již velmi malé dítě hodnotí svými dnešními dospělými očima, takže pláč a křik klasifikují jako nevychovanost (někdy i jako rozmazlenost), nebo dokonce jako schválnost, rozházené hračky jako morální defekt, nedojedené jídlo jako útok na dospělého apod. Dalším jako by scházely základní vychovatelské dovednosti.

Obecně rodiče velmi dobře vnímají, jaké nedostatky jim osobně v jejich životě způsobují problémy, takže se snaží se zvýšenou přísností předejít u dítěte těmto svým vlastním problémům. Nelze opominout ani aktuální vnitřní nastavení rodiče, které způsobí, že někdy stejný problém unese i s humorem, zatímco jindy ho velmi rozčílí. V průběhu doby se rovněž mění odborné i společenské názory na to, co pokládat za přestupek, i vhodnost reakcí na ně. Rodiče se dnes například velmi statečně vypořádávají se sexuálními průzkumnictvím dětí. Historici výchovy by jistě potvrdili, že vcelku kontinuálně ustupuje akceptovatelnost tělesných trestů.

Naproti tomu se mnohem více prosazuje význam zejména prvoplánové pozitivní motivace (chválení). Dnes jsme tolerantnější vůči pozdějšímu udržování čistoty. Více respektujeme, že dítěti nechutnají určitá jídla, nemusí dojídat, může dokonce nesouhlasit s rodiči. Na neprospěch i nevhodné chování mnohem častěji používáme jiný a pro dítě mnohem přijatelnější výkladový rámec. Dříve byly například školní neprospěch u dětí a přestupky proti školnímu řádu vykládány jako morální nedostatek, který lze napravit zvýšenou pílí (a také potrestáním). V nedávné době převládl výklad, podle kterého za stejné problémy děti nemohou, protože trpí drobnou mozkovou dysfunkcí, takže by bylo zcela nelogické trestat je.

Některé okolnosti zesilují v očích dospělých závažnost prohřešků. Například situace, kdy dítěti něco zakážeme, ono však zákaz poruší, my mu to opakovaně vysvětlíme a dítě slíbí, že už to znovu neudělá, a vzápětí přestupek zopakuje. Stejně na nás působí, když máme pocit, že dělá něco schválně. U některých rodičů výrazně zesiluje závažnost přestupku, když se odehrává na veřejnosti. Mnohem bouřlivěji reagují také například v přítomnosti prarodičů – v těchto případech se pak rodiče často začnou „předvádět“ a dítě energicky a exemplárně „vychovávat“. U většiny rodičů výrazně zesiluje míru provinění dítěte, když je spojeno se zapíráním, nepravdou a lhaním. Velký problém působí, když se dětský přestupek podobá chování nebo jednání dospělých. Často nejde o nic víc než jevou podobu, nicméně rodiče z toho bývají velmi vyděšeni. Na mysli mám například sexuální zkoumání, krádeže (přitom na rozdíl od dospělých nemusí menší dítě chápat význam osobního vlastnictví – všechno je na světě pro ně, rovněž vůbec nemusí rozlišovat hodnoty, takže pětikoruna a tisícikoruna, vyhozená nebo zcela nová věc jsou pro něj reálně totéž, a tedy subjektivně jde o stejný přestupek).

Podobně silněji vnímáme přestupky, které připomínají negativní vlastnosti partnera, rodičů nebo i vlastní. Každý z nás jsme „alergický“ na určité chování u druhých lidí, a tedy i u vlastních dětí. Je ještě jeden mocný zdroj zvýšené závažnosti přestupku a tím je jeho mnohonásobné opakování. Pak je pro nezúčastněného pozorovatele zcela nepochopitelné, kolik taková banalita jako dětské boty přímo za vstupními dveřmi nebo ztracená tužka vyvolají rodičovského křiku. Problém je však právě v tom, že boty tam jsou i přes vyčerpávající výchovné působení rodičů den co den už několik měsíců, či dokonce let, a ztracená tužka je tento měsíc už sedmá.

Je velmi obtížné stanovit obecnou stupnici závažnosti přestupků, protože jejich hodnocení je subjektivní, může se v průběhu času s postupujícím věkem dítěte i rodičů lehce proměňovat. Přesto bychom si měli pro vlastní

potřeby takové pořadí udělat. V některých rodinách jsou na prvních místech prohřešky proti pořádku, jinde pak mlácení dveřmi a nezhasínání, počurané prkýnko, okousané rukávy a límce u košile, školní poznámky nebo dětské lhaní. Určitě do této rozvahy vstoupí, zda dělá dítě něco „schválně“ nebo nedopatřením, nešťastnou shodou okolností. Až na opravdu vzácné výjimky však nedoporučuji používat k výkladu přestupků u dětí slovo „schválně“. Ani pravidelné opakování přestupku není dokladem pro schválnost. Takový výklad nenabízí žádné východisko pro rozumný zásah. Při posouzení závažnosti přestupku hraje roli také kalendářní věk dítěte a jeho skutečná nebo lépe řečeno psychická vyspělost. Když si alespoň v duchu určíme takové pořadí závažnosti, je velmi pravděpodobné, že nad některými přestupky na konci řady se nebudeme tolik rozčilovat a budeme je řešit veskrze sportovně. O to víc energie nám zůstane k řešení problémů, které pokládáme za zásadní.

Samozřejmě existují situace, při kterých dítě programově testuje naši pozornost a výchovné hranice. Není pro ně tolik zajímavá samotná akce, ale zejména naše reakce. I v tomto případě vystačíme s běžnými výchovnými postupy. Protože jsme přesvědčeni, že přestupky ani trochu neslouží jeho rozvoji, komplikují život nám i jemu, snažíme se je odstranit, zabránit jejich opakování, nebo jim dokonce předejít. Jak to však udělat, jaká účinná výchovná opatření použít? Nechci oddělovat popis a porozumění přestupkům od návrhů způsobu řešení, a tak o uvedených přestupcích podrobněji pojednávám až v části, která se věnuje výchově bez trestání.

1.2 Tradiční přístupy rodiny a školy k řešení problémů v chování

1.2.1 Rodina

Je bez diskuze, že v průběhu doby se mění postupy rodičů při řešení přestupků vlastních dětí. Starší lidé ještě pamatují výprasky rukou, proutkem, páskem, vařečkou (nebo jakýmkoli nástrojem, který byl k dispozici), fackování, klečení v koutě (na hrachu), držení předmětu v napřážených rukách, zavírání do sklepa nebo na půdu, odchody ke spaní bez večeře. Využívalo se strašení čertem, dědkem s pytlím, umístěním v polepšovně. Zcela běžný trest představovalo „domácí vězení“, tedy zákaz běhání venku. Pouze u tohoto opatření je možné v některých případech nalézt souvislost mezi proviněním a trestem. „Dostal jsi dvě pětky, tak nikam nebudeš chodit. Budeš sedět doma a budeš se učit. Ven půjdeš, až se zlepšíš.“ Otázkou však je, jestli rodiče dotáhnou tuto myšlenku do slibovaného konce, nebo